

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ ЄС ТА УКРАЇНОЮ: ПЕРСПЕКТИВИ
ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN EU AND UKRAINE: PERSPECTIVES

Демченко І.С.,
кандидат юридичних наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України

Статтю присвячено дослідженню подальших перспектив реалізації Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Проаналізовані складові Угоди про асоціацію. Автор акцентує увагу на особливостях набрання чинності Угоди про асоціацію та впливу референдуму в Королівстві Нідерланди на подальший статус Угоди про асоціацію. Розглядаються можливі варіанти подальшої реалізації Угоди про асоціацію. Досліджуються загальні тенденції гармонізації права ЄС та законодавства України, формуються рекомендації.

Ключові слова: Право ЄС, Угода про асоціацію, гармонізація законодавства, набрання чинності, зовнішня політика.

Статья посвящена исследованию дальнейших перспектив реализации Соглашения об ассоциации между Европейским Союзом и Украиной. Проанализированы составляющие Соглашения об ассоциации. Автор акцентирует внимание на особенностях вступления в силу Соглашения об ассоциации и влияния референдума в Королевстве Нидерланды на дальнейших статус Соглашения об ассоциации. Рассматриваются возможные варианты дальнейшей реализации Соглашения об ассоциации. Исследуются общие тенденции гармонизации права ЕС и законодательства Украины, формируются рекомендации.

Ключевые слова: Право ЕС, Соглашение об ассоциации, гармонизация законодательства, вступление в силу, внешняя политика.

The article investigates the future prospects of the implementation of the Association Agreement between the European Union and Ukraine. Components of the Association Agreement are analyzed. The author focuses on the features of the entry into force of the Association Agreement and the impact of the referendum in the Netherlands on the future status of the Association Agreement. Considering possible options for the further implementation of the Association Agreement. General trends of harmonization of EU law and legislation of Ukraine are scrutinized, recommendations are proposed.

Key words: EU Law, Association Agreement, legislation harmonization, entry into force, foreign policy.

Постановка проблеми. Негативні результати національного референдуму в Королівстві Нідерланди поставили під сумнів подальші перспективи щодо функціонування Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною [1] (надалі – Угода про асоціацію) в тій формі та за тими положеннями, які були підписані в 2014 році. Тим не менш, співробітництво України та ЄС залишається пріоритетним напрямком зовнішньої політики України.

Мета статті. Наведене зумовлює необхідність більш детального дослідження подальших перспектив реалізації Угоди про асоціацію. Необхідним є дослідити питання набрання чинності Угодою про асоціацію та впливу наслідків референдуму в Королівстві Нідерланди. Видається доцільним проаналізувати можливі варіанти подальшої реалізації Угоди про асоціацію та загальних тенденцій гармонізації права ЄС та законодавства України.

Стан дослідження. Питання гармонізації права ЄС із законодавством третіх країн розглядалось у роботах таких учених, як Р. Петрова, І. Яковюка, В. Муравйова, О. Крупчан, В. Муравйов [2], Н. Мушак, О. Тарасов [3], Р. Хорольський [4]. Ряд досліджень присвячено окремим аспектам співробітництва в межах Угоди про асоціацію, що видається лише частковим дослідженням. Питання подальших перспектив реалізації Угоди про асоціацію у вітчизняній науковій думці фактично не розглядається.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, вважаємо за необхідне зробити певне термінологічне уточнення щодо застосування термінів «адаптація», «імплементация», «гармонізація».

За текстом преамбули Угоди про асоціації переважно застосовується термін «адаптація». Наприклад: «Відповідно, сторони бажають просувати процес реформ та адаптації законодавства України; визнаючи, що поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі пов'язана з процесом широкомасштабної адаптації законодавства; зобов'язуючись забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання» [1, преам.].

О. Тарасов провів ґрунтовний аналіз тексту Угоди про асоціацію і дослідив, що, крім терміну «адаптація», застосовуються такі терміни: «наближення», «зближення», «узгодження», «досягнення відповідності», «приведення законодавства у відповідність», «упровадження на національному рівні відповідних міжнародних стандартів», «імплементация», «виконання», «застосування», «гармонізація». [3, с. 30–31]. Як засвідчує практика діяльності європейських інтеграційних об'єднань, незважаючи на застосування різних термінів у праві Євросоюзу та в угодах ЄС із третіми країнами, в цих документах ідеться, по суті,

про один і той самий процес приведення національного законодавства у відповідність до приписів права спільноти. [2, с. 14] О. Тарасов відзначає, що термін «гармонізація» стосується не лише національного законодавства, а зачіпає більш широке коло різноманітних корпоративних і технічних норм, стандартів, методологій, практик та ін., що безпосередньо впливає на функціонування економічної системи суспільства. В. Муравйов також зазначає, що саме термін «гармонізація» найадекватніше характеризує мету цього процесу – узгодити національні норми в такий спосіб, щоб в обох випадках вони створювали однакові правові умови для діяльності суб'єктів господарювання в межах внутрішнього ринку. [3, с. 14]. На наш погляд, адаптація та гармонізація можуть розглядатися як синонімічні, коли мова йде про процес приведення законодавства України у відповідність з *acquis* ЄС. Якщо розглядати техніки та окремі сфери адаптації/гармонізації, то доцільно дослідити, який термін більше відповідатиме меті адаптації та гармонізації. Оскільки метою даної статті є дослідження загально-теоретичних аспектів, пов'язаних із чинністю Угоди про асоціацію, терміни «адаптація» та «гармонізація» застосовуватимуться нами як синонімічні.

Фактично, з правової точки зору, одним із завдань співробітництва між Україною та ЄС є гармонізація національного законодавства до права ЄС. Першим міжнародним договором, який урегулював питання співробітництва між Україною та ЄС, була Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року. Протягом майже 20 років даний документ складав основу для гармонізації цих процесів.

З одного боку, гармонізація відбувалася за конкретними напрямками, що визначалися в Угоді про партнерство та співробітництво. З іншого боку, фактичний перелік нормативних актів права ЄС, до яких мало гармонізуватись національне законодавство України, визначався в добровільному та довільному порядку.

Угода про асоціацію є черговим документом, що створює нормативно-правовий базис для гармонізації українського законодавства з правом ЄС.

Укладання Угод є звичайною практикою зовнішньої політики ЄС. Однак Угоди різняться за змістом і обсягом своїх положень. Можливо виділити 2 групи таких Угод:

1) Угоди про стабілізацію та асоціацію (на даний момент підписані з країнами Балканського регіону, серед яких Албанія, Македонія, Чорногорія та Сербія офіційно визнані як країни-кандидати на вступ до ЄС; попередньо були підписані з країнами, що мали намір та згодом увійшли до ЄС);

2) Угоди в межах європейської політики добросусідства (країни середньоземноморського регіону, країни східної Європи, включаючи країни південного Кавказу).

Спільним для двох зазначених видів Угод є те, що вони базуються на праві ЄС, гармонізації національних законодавств із правом ЄС. Зміст та обсяг зобов'язань ЄС та країн, з якими підписані такі угоди, відрізняється від країни до країни.

Угоди в межах європейської політики добросусідства передбачають утворення зони вільної торгівлі. Зони вільної торгівлі утворені відповідно до таких угод: Марокко (2000 рік); Алжир (2005 рік); Туніс (1998 рік); Єгипет (2004 рік); Йордан (2002 рік); Ліван (2006 рік); Ізраїль (2000 рік); Палестинська автономія (1997 рік).

Щодо країн, які належать до країн східного партнерства ЄС, то з 2014 року ЄС почав укладення не тільки Угод про зони вільної торгівлі, а й Угод про так звані «поглиблені та всеохоплюючі зони вільної торгівлі» – DCFTA. Метою Угоди про асоціацію між ЄС та Україною саме і є створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (DCFTA). На даний момент подібні угоди були укладені та набрали чинності з Молдовою та Грузією (червень 2014). Щодо України ми можемо говорити, що Угода про асоціацію знаходиться в режимі тимчасового застосування та не набрала чинності в повному обсязі. Чому виникла така ситуація, ми розглянемо далі.

Угода про асоціацію визначає формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції». Фактично можливо говорити про дві складові частини Угоди про асоціацію: політичну та економічну.

Політичний складник (термін, що об'єднує зобов'язання, передбачені Розділами, преамбулу, статтю 1, розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди про асоціацію) складається з положень, які визначають правовий статус держави та ЄС.

Ми не даремно приділили увагу термінами адаптації/гармонізації, оскільки зобов'язання (зазвичай однієї сторони – держави) з приведення у відповідність законодавства є чи не ключовою вимогою щодо членства в ЄС. Особливістю Угоди про асоціацію є те, що, незважаючи на широкий спектр вимог, що висуваються до України, питання щодо членства України в ЄС залишається відкритим. В Угоді відсутні положення, які б або визнавали перспективи членства України в ЄС, або заперечували б їх. Однак загальний аналіз положень Угоди про асоціацію в комплексі дозволяє стверджувати, що у випадку ефективної реалізації Угоди про асоціацію Україна відповідатиме Копенгагенським критеріям вступу до ЄС [5].

Економічна складова частина, яка складає змістовну частину «поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі», є найбільшою за обсягом частиною Угоди про асоціацію. Економічна складова частина

містить положення щодо співробітництва у 28 окремих сферах, передбачає гармонізацію національного законодавства (а також технічних документів, стандартів) до вимог ЄС. Фактично до кожного розділу міститься детальний перелік нормативних актів права ЄС, які мають бути гармонізовані. Метою такої гармонізації для України є створення сприятливих умов для національних виробників щодо доступу до спільного ринку ЄС. З точки зору термінології щодо економічної складової частини Угоди про асоціацію доцільніше говорити про гармонізацію. Особливо дане стосується технічних стандартів, норм, методик у промисловості, сільському господарстві.

Угода про асоціацію є класичним міжнародним договором. Відповідно, до Угоди про асоціацію застосовуються положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Набрання чинності Угоди про асоціацію має певні особливості, виходячи із особливої природи ЄС як інтеграційного утворення (питання з її міжнародною правосуб'єктністю), особливої природи та зобов'язань, що випливають із Угоди про асоціацію.

Набрання чинності Угоди про асоціацію складалося з кількох етапів.

1. З 1 листопада 2014 року частина Угоди про асоціацію набрала чинності. Фактично мова йде про режим тимчасового застосування окремих статей, глав, розділів, що стосуються тих сфер Угоди, в яких говориться про виключну або змішану компетенцію ЄС.

2. Повністю угода про асоціацію мала б набрати чинності після її ратифікації усіма сторонами – всіма-країнами членами ЄС. Стаття 486 [1, ч. 1, 2 ст. 486] передбачає, що сторони повинні ратифікувати або затвердити цю Угоду відповідно до власних процедур. Ратифікаційні грамоти або документи про затвердження здаються на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу. Ця Угода набирає чинності в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження.

3. Очікувалося, що процес ратифікації та затвердження Угоди про асоціацію на національному рівні мав би завершитися до 1 січня 2016 року. Однак через позицію та наслідки референдуму в Королівстві Нідерланди цього не сталося.

4. Фактично з 1 січня 2016 року в такому самому режимі тимчасового застосування набула чинності Економічна частина. Мова йде про Розділ IV Угоди про асоціацію, який стосується торгівлі та питань, пов'язаних із торгівлею (слід відмітити, що ЄС ще з 2014 року почав виконувати в односторонньому порядку зобов'язання щодо односторонніх преференцій у сфері торгівлі). Положення, що охоплюються спільними повноваженнями країн-членів та ЄС, станом на листопад 2016 року не діють. Дане також означає, що до тих положень, що охоплюються спільними повноваженнями країн-членів та ЄС, застосовуються положення Угоди про партнерство та співробітництво.

Таким чином, референдум у Королівстві Нідерланди поставив під сумнів остаточне набрання чинності Угоди про асоціацію. Розглянемо детальніше, що стало перешкодою для набрання чинності Угоди про асоціацію в повному обсязі.

Нідерланди ратифікували Угоду про асоціацію (дата). Однак результати ініційованого референдуму стали підставою для перегляду ратифікації Нідерландами Угоди про асоціацію. Як відзначається в публікаціях, не були передані ратифікаційні грамоти Депозитарію (Генеральний секретаріат Пади Європейського Союзу) [6].

На референдумі в Нідерландах, що відбувся 6 квітня 2016 року, вирішувалось питання скасування ратифікації Угоди про асоціацію. На голосування виносилось питання: «Ви за чи проти ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС?». Як неодноразово відмічалось в публікаціях [7], референдум, що досліджується, мав консультативний, рекомендаційний характер. Однак парламент Нідерландів призупинив ратифікацію Угоди про асоціацію та прийняв до уваги рішення референдуму.

Наслідком референдуму стало питання 1) відмови Нідерландів підписувати та ратифікувати Угоду про асоціацію чи 2) зміни положень Угоди про асоціацію.

Відповідно до ст. 481 Угоди про асоціацію сторона має право вийти з числа підписантів Угоди і таким чином відмовитись від її виконання. Однак парламент Нідерландів 19 квітня 2016 року [6] відхилив можливість скасування ратифікації.

Отже, постало питання щодо зміни положень Угоди про Асоціацію.

На даний момент важко проаналізувати, які саме положення Угоди про асоціацію є дискусійними. Можливо лише припустити, з повідомлень у засобах масової інформації та інших не офіційних джерел, що ці питання пов'язані із: 1) застереженням щодо майбутнього членства України в ЄС; 2) питанням доступу до структурних фондів ЄС; 3) питанням гарантування безпеки України та участі України в оборонній союзах; 4) питанням щодо працевлаштування громадян України в ЄС.

Зміна положень Угоди про Асоціацію буде вирішуватися шляхом переговорів, стороною яких буде виступати Україна. Можливо лише припустити, що навряд чи Україна погодиться на підписання умов, на яких наполягатимуть Нідерланди, без отримання тих чи інших преференцій від ЄС навзаєм.

Значна кількість положень Угоди про асоціацію належить до виключної компетенції ЄС. Відповідно до статті 3 Договору про функціонування ЄС [8] Союз має виключні повноваження в таких сферах, як: митний союз; встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; монетарна політика – для держав-членів, валютою яких є євро (до України не має відношення); збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики у сфері рибальства; спільна торгівельна політика. Союз також має виключні повноваження укладати міжнародні угоди, якщо укладання

таких угод передбачене законодавчим актом Союзу або є необхідним для надання Союзу можливості здійснювати свої внутрішні повноваження, або тією мірою, якою їх укладання може вплинути на спільні правила або змінити їхній обсяг.

Нині відносини України з Євросоюзом мають орієнтуватися, насамперед, на економічний *acquis*, зміст якого визначено в Додатках до УА. Він стосується визначення пріоритетів в економічній сфері, створення належної інституційної інфраструктури, врахування характеру гармонізації та особливостей застосування способів здійснення цього процесу. Такий підхід є оптимальним із точки зору досягнення необхідного балансу між витратами на гармонізацію та очікуваним результатом [2, с. 16].

Станом на листопад 2016 року, оскільки Нідерланди ще не ратифікували Угоду про асоціацію, можливо говорити про тимчасове застосування положень Угоди про асоціацію, що охоплюється виключними повноваженнями Союзу. Ситуація може бути патова, і Угода про асоціацію буде реалізовуватися виключно в режимі тимчасового застосування.

Однак можливі й інші варіанти та перспективи для Угоди про асоціацію.

Як відзначає П. ван Елсуwege [7], одним із потенційних наслідків відмови Нідерландів від ратифікації Угоди про асоціацію може бути наступне. Нідерланди відмовляться підписувати Угоду про асоціацію, а це призведе до зміни територіального застосування Угоди про асоціацію. Положення Угоди про асоціацію, що належать до спільної компетенції країн-членів та ЄС, не поширюватимуться на Нідерланди.

Також звертаємо увагу та підтримуємо позицію Р. Хорольського [4, с. 49], згідно з якою питання, що виникли *inter alia* наслідками референдуму в Нідерландах стосовно правоздатності ЄС та держав-членів у сфері укладання міжнародних угод, можуть стати предметом розгляду в суді ЄС. Таке рішення здатного кардинально вплинути на обсяг зобов'язань Сторони ЄС за Угодою про асоціацію з Україною.

Слід враховувати й внутрішні фактори як у ЄС, так і в Україні, що впливають на подальші перспективи реалізації Угоди про асоціацію. З боку ЄС це *Brexit* (від англійського *Britishexit*, дослівно – вихід Британії; термін, що означає процес виходу Королівства Великобританія з ЄС) – референдум про вихід Великої Британії з ЄС та пов'язані із цим питання щодо подальшого функціонування європейських інституцій та майбутнього даного інтеграційного об'єднання. З боку України це анексія Кримського півострову, триваюча агресія Російської Федерації на сході України.

Окрім цього, слід враховувати динамічний характер права ЄС. Фахівці з права ЄС відзначають, що угоди про асоціацію мають «динамічний характер» [4, с. 47]. Дане проявляється в тому, що право ЄС не є статичним і перебуває в постійному розвитку. Саме тому гармонізація здійснюватиметься з урахуванням динаміки розвитку права ЄС, однак урахуваючи: 1) первинний зміст положень Угоди про асоціацію;

2) здатності та можливості України гармонізувати відповідні положення. Україна має визнати, що хоча зобов'язання згідно з Угодою про асоціацію мають багатосторонній характер, процес адаптації до права ЄС має переважно односторонній характер.

Угодою про асоціацію передбачений юридичний механізм, за допомогою якого враховується динамічний характер Угоди про асоціацію, – це повноваження спільних інституційних органів, що утворюються сторонами і які мають можливість вносити зміни до положень Угоди про асоціацію (у першу чергу до Додатків), що визначатимуть положення права ЄС, з якими Україна має гармонізувати свої національне законодавство.

Вектор європейської інтеграції залишається пріоритетним для України. Угода про асоціацію продовжує слугувати стратегічним орієнтиром для соціально-економічних реформ в Україні. Однак повільне впровадження ключових реформ не сприяє реалізації українських планів.

Важливо відзначити, що в Україні є чинним Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [9]. Відповідно до зазначеної Загальнодержавної програми адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою частиною процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямком української зовнішньої політики. Існує критика даного Закону як такого, що фактично не застосовується, який потрібно скасувати [10]. Погоджуємося, що Угода про асоціацію внесла значні зміни у відносини між Україною та ЄС. Однак ключові пріоритети цього Закону залишаються актуальними і нині – це адаптація національного законодавства. На наш погляд, більш доцільним є внесення змін до цього Закону або прийняття державної євроінтеграційної політики, про яку ми зазначимо далі.

Кабінетом міністрів України затверджено План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною [11], Порядок денний асоціації [12] (основний механізм моніторингу та оцінювання прогресу України у виконанні Угоди про асоціацію, а також моніторингу та оцінювання досягнень усіх цілей політичної асоціації та економічної інтеграції).

Незважаючи на наведені позитивні досягнення в процесі гармонізації національного законодавства України до права ЄС загалом та реалізації Угоди про асоціацію зокрема, існує проблема щодо визначення основ та принципів процесів гармонізації та імплементації. Відсутня система щодо гармонізації законодавства України до *acquis* ЄС. Певним вирішенням даної проблеми може стати розроблення нової

державної євроінтеграційної політики (за прикладом затвердженої Законом України Загальнодержавної програми адаптації, про яку йшлося вище), що дозволить більш ефективно реалізувати наявні можливості для співробітництва та адаптації законодавства України з *acquis* ЄС. Разом із тим не слід забувати й про національні інтереси України, пов'язані із захистом національних економічних інтересів.

У такій державній євроінтеграційній політиці слід враховувати особливості та проблеми (наслідки референдуму у Нідерландах), пов'язані з реалізацією Угоди про асоціацію; внутрішні фактори в ЄС та Україні; динамічний характер права ЄС; національні інтереси України.

Слід зазначити, що й питання, які не закріплені в Угоді про асоціацію між ЄС та Україною, стають предметом адаптації. Під час розроблення проектів нормативно-правових актів український нормотворець використовує прийнятні для України механізми правового регулювання, правові конструкції, термінологію тощо. Розділ IX Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу встановлює особливості розгляду законопроектів та проектів інших нормативно-правових актів, що належать за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС. У даному випадку в Україні відсутні конкретні зобов'язання. Оцінити рівень та якість гармонізації в таких випадках є вкрай важким завданням.

Висновки. Переконані, що євроінтеграційний вектор розвитку України залишається пріоритетом для України. Однак такі фактори, як правова природа Угоди про асоціацію; особливості набрання її чинності; зміст зобов'язань із функціонування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі; подальша доля політичної частини Угоди про асоціацію (через результати референдуму в Королівстві Нідерланди); внутрішні соціальні та політичні події в ЄС та Україні, – впливатимуть на подальші перспективи Угоди про асоціацію зокрема та євроінтеграційних процесів загалом.

Було відзначено, що одним із шляхів покращення євроінтеграційних процесів є розроблення нової державної євроінтеграційної політики, в якій мають бути вищенаведені фактори. Також слід не забувати, що євроінтеграційний вектор розвитку України – це не лише процес адаптації до права ЄС. Імплементація положень права Ради Європи, права СОТ, міжнародних договорів, прийнятих інституціями ООН, матиме не менше значення для євроінтеграційного поступу України, ніж положення Угоди про асоціацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)
2. Муравйов В. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС / В. Муравйов, Н. Мушак // Віче. – 2013. – № 8. – С. 12–18.
3. Тарасов О.В. Адаптація, імплементація чи гармонізація права ЄС? / О.В. Тарасов // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 30–39.

4. Хорольський Р. Пріоритети виконання Україною Угоди про асоціацію в часи невизначеності майбутнього розвитку відносин між Україною і ЄС / Р. Хорольський // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 46–52.
5. Relations with the Countries of Central and Eastern Europe: Presidency Conclusions: Copenhagen European Council 21-22 June 1993 [Digital Source]. – Access regime : http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf.
6. Степаненко О. Які частини Угоди про асоціацію можуть тимчасово «зависнути» після референдуму в Нідерландах / О. Степаненко, Л. Вакуленко // Лівий берег. 27 квітня 2016 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://lb.ua/news/2016/04/27/334016_yaki_chastini_ugodi_pro_asotsiatsiyu.html.
7. Петер ван Елсуверге. Що станеться, коли Голландія скаже «ні»: юридичні наслідки референдуму / Петер ванЕлсуверге // Європейська правда. 11 лютого 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/02/11/7044684/>.
8. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Official Journal C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390.
9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України №1629-IV від 18 березня 2004 року (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2004 р., № 29 від 16.07.2004. – Стаття 367.
10. Упроваджуючи Угоду про асоціацію Україна-ЄС: перші уроки, наслідки, практики використання: Аналітична доповідь / О. Сушко, Р. Хорольський, В. Мовчан, О. Мірошніченко ; за ред. О.В. Сушка. – Київ : Інститут Євро-Атлантичного Співробітництва, 2016 – 41 с.
11. План Заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки: Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. №847-р // Офіційний вісник України – 2014 р. – № 77 від 03.10.2014. – С. 178. – Ст. 2197, код акту 74065/2014.
12. Порядок денний асоціації між Україною та ЄС (оновлений 16 березня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/document/248046005/st06978%20UA_15-1%20final.pdf.